

DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDE YANLIŞ TANIMLANMIŞ BAZI KELİMELER ÜZERİNE

Ferdi GÜZEL*

ÖZET

Derleme Sözlüğü, Türkiye Türkçesi ağızları söz varlığı alanındaki en kapsamlı ve en önemli çalışmadır. Fakat sözlükçülük ilkeleri açısından ele alındığında bu önemli çalışmada birtakım yanlışlar göze çarpmaktadır. Derleme Sözlüğü'nde görülen önemli yanlışlardan biri de tanımlama yanlışlarıdır. Sözlük'teki birçok kelime yanlış tanımlanmıştır. Bazı maddelerdeki tanımların yetersiz olduğu, birçok madde başının çok genel bir ifade ile açıklandığı, bazı maddelerde de anlam belirsizliğinin söz konusu olduğu görülmektedir. Yanlış tanımlamanın en önemli sebebi derleyicilerin uzman olmamasıdır. Derleyiciler, derledikleri metinlerde anlamını bilmedikleri kelimeleri bağlama göre yorumlamaya çalışmış, yanlış anlamlar çıkarmışlardır. Madde başlarını tanımlamak için verilen cümleler bazı kelimelerin yanlış tanımlandığını açık bir şekilde göstermektedir. Kelimenin farklı varyantları da yanlış tanımlamaları tespit etmek için önemli bir rol üstlenmektedir. Derleme Sözlüğü'nü hazırlayanlar tanık cümlelere yeterince dikkat etmedikleri, kelimelerin farklı varyantlarını tespit edemedikleri ve farklı madde başı olarak ele aldıkları için Sözlük'te yanlış tanımlanmış birçok madde bulunmaktadır. Ağız araştırmaları sahasındaki en önemli çalışma olan Derleme Sözlüğü'nün yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sözlükçülük, Derleme Sözlüğü, Tanımlama Yanlışları.

ON SOME WORDS MISIDENTIFIED IN "DERLEME SÖZLÜĞÜ"

ABSTRACT

Derleme Sözlüğü is the most comprehensive and the most important work in the field of Turkey Turkish dialects vocabulary. But according to lexicography principles, there are some mistakes in this important study. One of the important mistakes seen in the Derleme Sözlüğü is the definition mistakes. Many words in the Dictionary have been incorrectly defined. It is seen that the definitions in some items are insufficient. Many items have been explained with a very general expression, and in some items there is ambiguity. The most important reason for misidentification is that compilers are not experts. Compilers have tried to interpret incomprehensible words in context and have inferred from that context mistaken meanings. The sentences given to testify the headwords clearly show that some words are misidentified. Different variants of the word also play an important role in detecting misidentifications. There are many misidentified items in the dictionary because those who prepared Derleme Sözlüğü did not pay enough attention to the witness sentences and could not notice the different variants of the words. It is a must to reorganize the Derleme Sözlüğü which is the most important work in the field of dialect research.

Keywords: Lexicography, Derleme Sözlüğü, Definition Mistakes.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 24.06.2020; Yayına Kabul Tarihi: 01.08.2020

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, BAYBURT;

ORCID: 0000-0002-5601-5661, E-posta: guzelferdi@hotmail.com

Giriş

Derleme Sözlüğü (DS), hiç şüphesiz bugüne kadar Türk dili için yapılmış en zengin, en önemli diyalektoloji sözlüğüdür (Tezcan 1991: 151). Fakat sözlük bilimi ilkelerine göre yapılan incelemeler DS’de birçok yanlışın olduğunu göstermektedir.

Aslında “Söz Derleme Dergisi” ile karşılaştırmalı bir şekilde incelendiğinde DS’de sözlük biliminin gerektirdiği ölçüler bakımından mevcut imkânlarla büyük bir aşama kat edilmiş olduğu görülür (Korkmaz 2000: 11). DS’de iç ve dış yapı kuramsal açıdan çok iyi düzenlenmiştir.

Bir kelimenin bütün varyantlarını tek maddede toplamak, yazılışları aynı fakat anlamları birbiriyle ilgisiz olan sözleri ayrı madde başı yapmak, birbiriyle ilgili birkaç anlamı bulunan kelimelerin her anlamını aynı madde içinde sırasıyla vermek (DS-I: VIII) modern sözlük bilimi ilkelerine uygundur. Fakat kuramdaki başarının uygulamaya yansıdığı söylenemez. DS, kuram açısından çok iyi bir sözlük olmasına rağmen uygulamada birçok hata görülmekte, iyi hazırlanmış olan kuram, uygulamada çökmektedir. Sözlük, kuramda belirlenen ilkelere uymayan, bu ilkelerle çelişen binlerce maddeyi barındırmaktadır. Bir kelimenin varyantlarının fark edilemediği için farklı maddelerde bulunması (bk. Abik, 2010), gerçek ağız verileri dışında birtakım sözlere yer verilmiş olması (bk. Eren, 1988), ekler ve çekimli kelimeler gibi sözlükbirim olmayan unsurların madde başı yapılması (bk. Demir, 2000), yanlış okumadan kaynaklanan hatalı maddelerin bulunması (bk. Eren, 1990, 1992, 1993, 1995) DS’de görülen önemli yanlışlar arasındadır.

Sözlüğü hazırlayanlar da DS’de birçok eksik ve hatanın bulunduğunun farkındadır. Meraklı ve gönüllülerin yardımları ile oluşturulan bir eserin mükemmel olamayacağı, eksikleri ve yanlışları daha az bir eser için çok sayıda yetişmiş dilcinin yurdu karış karış dolaşmaları ve her yerde uzun zaman kalarak incelemelerde bulunmalarının gerektiği vurgulanmıştır (DS-I: V).

Böyle hacimli ve kapsamlı bir çalışmanın hatasız olması elbette beklenemez. Derleme faaliyetlerini işin uzmanı olmayan gönüllüler yürüttüğü, gelen fişleri sadece birkaç uzman inceleyip değerlendirdiği için bu büyük eserde birçok hatanın bulunması kaçınılmazdır (Canpolat 1964: 186; Demir 2000: 20).

Çeşitli çalışmalarda DS’deki hatalar ve eksikler üzerinde durulmuş, bu çalışmalarda DS bazen sert bazen de yapıcı eleştirilere konu olmuştur (Aksan, 1972; Eren, 1988, 1990, 1992, 1993, 1995; Demir, 2000; Koraş, 2009; Abik, 2010; Gökter, 2010; Güzel, 2019b...). Doğrudan DS üzerine olmayan bazı çalışmalarda da DS’de görülen eksik ve hatalara temas edilmiştir.

DS’deki yanlışlar içinde tanımlama yanlışları önemli bir yer tutmaktadır.

Derleme Sözlüğü’nde Tanımlama Yanlışları

Sözlük biliminde tanımlama genellikle en zor ve en önemli kısım olarak kabul edilmektedir. Sözlük hazırlamada tanımların verilmesi en çok özen isteyen iştir (Aksan 1998: 85). Aksan sözlük yazarlığının ayrı bir uzmanlık ve geniş bir kültür gerektirdiğini vurgulamıştır (1998: 85).

Derleyicilerin büyük bir kısmı konunun uzmanı olmadığı için DS’deki tanımların kayda değer bir kısmında sorun vardır. Derleyiciler, derledikleri metinlerde anlamını bilmedikleri kelimeleri bağlama göre yorumlamaya çalışmış, yanlış anlamlar

çıkarmışlardır. Ne yazık ki DS'yi hazırlayan uzmanlar da fişlerde yer alan bu tür yanlışların bir kısmını tespit edememişlerdir.

Bazı maddelerin yanlış tanımlandığı kesindir. Tanık cümleler ve kelimenin diğer varyantları için verilen anlamlar bunu açık bir şekilde göstermektedir. Bazı maddelerde yer alan tanımların anlamı ise belirsiz veya şüphelidir. Bu tür verilerin kontrol edilmesi gerekmektedir.

DS'de yanlış tanımlanmış olduğunu düşündüğümüz kelimelerden bir kısmına aşağıda yer verilmiştir:

Kütahya'dan gönderilen bir fişte *alacığer* kelimesi "evin içi" biçiminde tanımlanmış, kelimeyi tanıklamak için "Alacığeri görüyor." cümlesi verilmiştir (DS: 179). Tanımlamanın yanlış olduğu muhakkaktır. Belki "(birinin) içinden geçenleri anlamak, (birinin) zihnini okumak, (birini) çok iyi tanımak" anlamında *alacığeri görmek* şeklinde bir deyimden söz edilebilir. Kütahya ile ilgili ağız çalışmalarında böyle bir kelime veya kelimenin geçtiği deyim yer almamaktadır (Gülensoy, 1998). Türkçede "bir kimsenin ne düşündüğünü çok iyi bilmek" anlamında ciğerle kurulmuş *ciğerini okumak, ciğerinin içini bilmek* gibi deyimler (Aksoy 1984: 567; Sinan 2015: 326) vardır fakat *alacığeri görmek* biçiminde bir deyim şimdiye kadar tespit edilememiştir.

"İlgisiz, uzak durma hali" biçiminde tanımlanan *anıt (I)* verisi DS'ye Isparta'dan gönderilmiştir (DS: 271). Türkiye Türkçesi ağızlarında *angut, angıt, ankıt* vb. (DS: 262) birçok varyantı bulunan, argoda da *angut* biçiminde görülen (Aktunç 1998: 40) kelime "ahmak, aptal, sersem, hödük" anlamlarını taşımaktadır. DS'de *anıt (I)*'den sonraki maddede kelimenin gerçek anlamı yer almaktadır: *anıt (II)* "ahmak, sersem, akılsız, dangalak, angıt" (DS: 271). *anıt (I)* için verilen "Anıt gibi ne duruyorsun, yardım etsene." cümlesi *anıt (I)* ile *anıt (II)*'nin aynı kelime olduğunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde göstermektedir. Salahaddin Erkap'ın "Gül Dili Isparta Ağzı" adlı çalışmasında kelimeye "alık, aptal, budala" karşılığının verilmiş olması (199: 217), Isparta'da kelimenin DS'de belirtilen anlamda kullanılmadığını doğrulamaktadır. Ayrıca Erkap'ın çalışması kelimenin Isparta ağzında damaksız n ile *anıt* biçiminde bulunduğunu ortaya koymaktadır.

DS'de Kütahya'dan gönderilmiş olan *atleş-* için "düzelmek, ayrılmak", *atleştir-* için "düzeltmek, ayırmak" açıklaması yapılmıştır (DS: 371). Birinci madde için verilen "Güzellikle birbirimizden atleştik.", ikinci madde için verilen "İpi atleştüramadım." tanık cümlelerinden de anlaşıldığı gibi *atleş-* "ayırmak", *atleştir-* "ayırmak" anlamını taşımaktadır. Birinci maddeden "düzelmek", ikinci maddeden "düzeltmek" açıklamalarının çıkarılması gerekir. Üstelik aynı sayfada *atlaş-* "ayırt etmek" ve *atlaştır-* "kavga eden insan ve hayvanları ayırmak" (DS: 371) kelimeleri bulunmaktadır. Ayrıca DS'de *adleştir-* "ayırmak, çözmek" (DS: 67) fiili de madde başı olarak yer almaktadır. Bu maddeler birleştirilmeli, *atlaş-* (*atleş-*) maddesi "ayırmak, ayırt etmek", *atlaştır-* (*atleştir-*, *adleştir-*) maddesi ise "ayırmak" biçiminde tanımlanmalıdır. Bu kelimelerin türediği *ayırtla-* (< ET *ağirtla-*, bk. Clauson, 1972: 70) fiili, DS'de "ayıklamak, seçmek, temizlemek" anlamı ile yer almakta, kelimenin *ayıtlamak, ayıtmak, ayitlemek, aytlamak* vb. varyantları da görülmektedir (DS: 421).

Dilimize Farsçadan giren ve Eski Anadolu Türkçesinden itibaren kullanılan *becit* kelimesi (Tietze 2002: 301; TS: 472-474) Türkiye Türkçesi ağızlarında yaygındır (DS: 593). "Lüzumlu, gerekli, önemli, acele" anlamını taşıyan bu kelimenin Ordu'nun Ünye ilçesinde "güç, zor, çetin" anlamında kullanıldığı bilgisi DS'de yer almakta, kelime "*Bu iş çok becit.*" cümlesi ile tanıklanmaktadır (DS: 593). Tarihî metinlerde kelimenin bu anlamda

kullanıldığını gösteren bir örnek yoktur (TS: 472-474; Paçacıoğlu 2016: 113). Yazı dilinde unutulmuş olan bu kelimenin Ünye dışında bir yerde bu anlamda kullanıldığını gösteren bir kayıt da bulunmamaktadır (DS: 593). “*Bu iş çok becit.*” örnek cümlesi kelimenin, “acil, önemli” anlamından farklı bir anlamı olduğunu göstermemektedir. Derleyici, kelimeyi bağlama göre değerlendirmeye çalışıp kendince bir anlam vermiş olmalıdır.

DS’de *bel* (VI) için verilen “seviye” (DS: 605) karşılığı şüphelidir. Kelimeyi tanıklamak için “*İki köyde bir belde.*” cümlesi örnek verilmiştir. Cümlede *köy* kelimesinden sonra gelen *de* bağlacı yanlış yazıldığı için ilk başta örnek cümleyi doğru anlamak da mümkün olmamaktadır. Derleyici, örnek cümleyi yanlış değerlendirmiş olmalıdır. Örnek cümle, iki köyün de aynı *bel*’de (yamaçta) bulunduğunu anlatmaktadır. Dolayısıyla bu maddenin sözlükten çıkarılması, yazım yanlışlığı giderilmiş örnek cümlelerin ve derleme yeri bilgisinin *bel* (III)’e aktarılması gerekmektedir.

Artvin’in Yusufeli ilçesinden gönderilen bir fişte yer alan *bubaştan* kelimesinin “hemen, yakınca” anlamına geldiği kayıt altına alınmıştır (DS: 774). DS’de “Yola, bubaştan çıkarsak serinde yürürüz.” cümlesi ile tanıklanmış olan bu kelime Artvin ile ilgili ağız çalışmalarında yer almamaktadır. Fakat ilgili ağız çalışmalarında “şafak vakti, sabahın çok erken vakti” biçiminde tanımlanan *obaş / obaştan* kelimesi bulunmaktadır (Tokdemir 1993: 659; Şenol 2015: 492). Kars’ın Arpaçay ilçesinde de *obaş* kelimesi aynı anlamda kullanılmaktadır (DS: 4608). Eğer bir kayıt veya baskı hatası söz konusu değilse farklı işaret sıfatları ile kurulan iki kelimenin de aynı anlamı taşıdığı anlaşılmaktadır. “Yola, bubaştan çıkarsak serinde yürürüz.” tanık cümlesi de kelimenin “şafak vakti” anlamına geldiğini doğrulamaktadır.

DS’de Denizli kaydı ile yer alan *çişet-* için yapılan “işemek” açıklamasının yanlış olduğunu tanık cümle açıkça göstermektedir: “Gız, çocuğu çişet.” (DS: 986). Tanık cümleye göre açıklamanın “işetmek” biçiminde düzeltilmesi gerekir. Kelime Dîvânu Lugâti’t Türk’te de aynı anlam ile yer almaktadır: *çişet-* “*çiş ettirmek, abdest bozdurmak*” (Atalay 1985: 154). C. Vedat Uygur’un “Denizli İli Ağız Sözlüğü” adlı çalışmasında kelime *çişet-* biçiminde düzeltilmiş, fakat DS’deki anlam olduğu gibi alınmıştır (2007: 92).

erpimek (IV) için DS’de “çoğalmak (yaralar için)” açıklaması yapılmıştır. Sivas’ın Divriği ilçesinde kullanıldığı bildirilen kelimenin bu anlamı için “Ali’nin yaraları hep erpimiş.” örnek cümlesi verilmiştir (DS: 1776). Bu kelime Eski Türkçe *opra-* (Clauson 1972: 14) kelimesinin varyantlarından biridir. Bu kelime, DS’de üzerinde durduğumuz madde ile aynı sayfada yer alan *erpimek* (I), *erpimek* (II) ve *erpimek* (III) maddelerinde gösterildiği gibi “çürümek, ezilmek, yumuşamak, yıpranmak” anlamlarını taşır (DS: 1776), kelimenin “çoğalmak” anlamı yoktur. “Ali’nin yaraları hep erpimiş.” örnek cümlesinde kelimenin “çürümek” anlamında kullanıldığı açıktır. Ayrıca DS’deki *erpi-* maddelerinin hepsinin tek maddede birleştirilmesi ve daha yaygın olan *epri-* (DS: 1763) maddesine gönderilmesi icap etmektedir.

Samsun kaydıyla DS’de yer alan *gövcüt* kelimesi “pek hafif” şeklinde açıklanmıştır (DS: 2167). “*İstanbul ekmekleri sargut, bizimkiler daha çok gövcüttür.*” tanıklamasına göre *sargut*’un da “ağır” anlamını taşıması gerekir. Ama DS’de *sargut*’a “açık saman rengi, sarımsı” (DS: 3544) anlamı verilmiştir. İki kelime de sadece Samsun’dan gönderilmiştir. Aynı ilden gönderilen fişlerde verilen bilgiler birbirini tutmadığına göre bir hata olduğu kesindir. *sargut* (< sargıt < sarı+gilt)¹ için verilen anlam doğru, *gövcüt* için verilen anlam

¹ Renk tonlarını gösteren benzerlik sıfatları türeten +gll ve genişlemiş şekilleri için bk. Banguoğlu 1988: 24-25; Güzel 2019a: 156.

ise yanlışdır. *gövcüt* için verilen örnek cümlede geçen *sargut* kelimesi, *sargut* maddesinde açıklandığı gibi “açık saman rengi, sarımsı” anlamını taşımaktadır. *sargut* bir renk tonu olduğuna göre *gövcüt* için de aynı şeyi düşünmek gerekir. Kanaatimize göre *gövcüt* “kırmızıya çalan sarı” veya “kahverengi” anlamına gelmektedir. krş. *gövez rengi* “sarımtırak, kirli kahverengi” (DS: 2170).

göy- kelimesine DS’de iki anlam verilmiştir: “1. katlanmak, beklemek, sabretmek. 2. izin vermek.” (DS: 2171). DS’deki kayda göre Isparta’da tespit edilmiş olan kelimenin ikinci anlamı için “Göymedi de onun için geriye kaldım.” cümlesi tanık gösterilmiştir. Derleyicinin kelimeyi bağlama göre yorumladığı ve yanlış anlam çıkardığı anlaşılmaktadır. Tanık cümledeki anlam ile kelime için DS’de verilen birinci anlam arasında bir fark yoktur, dolayısıyla bu maddedeki ikinci anlam çıkarılmalı, yer bilgisi birinci anlama taşınmalıdır. Ayrıca DS’de aynı anlamda *güymek*² (DS: 2242) maddesi de bulunduğu için iki maddenin birleştirilmesi gerekmektedir.

DS’de *hedime* maddesi “bir çeşit başlık” şeklinde tanımlanmıştır (DS: 4516). Tanım belirsizdir, tanımlamaya göre Afyon’dan derlenen bu kelimenin bir şapka türünün adı olduğu da düşünülebilir. Fakat kelimenin daha yaygın olan *hedeme* biçimi “evlenmelerde kız tarafının erkek tarafından aldığı para, armağan” anlamı ile kayıt altına alınmıştır (DS: 2326). Dolayısıyla tanımın düzeltilmesi gerekmektedir.

Gaziantep’ten derlenen *kayrak (II)* “uçurtma” (DS: 2707) maddesindeki anlam şüphelidir. Ö. Asım Aksoy’un “Gaziantep Ağzı” (1946) adlı çalışmasında bu kelime bulunmamaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *kayrak (I)* (DS: 2707), *gayrak* (DS: 1949) ve *kayrak* ile aynı gövdeden türemiş olan *kayran* kelimeleri (DS: 2707), kaygan ve çabuk ufalanan bir taş türünü, taşlı ve verimsiz alanları ve kaygan yerleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu verilere göre kelimenin anlamı “kaygan yer, uçurum” olabilir.

Sivas’tan derlendiği bildirilen *keçkere* için yapılan “testere” (DS: 2717) açıklamasının “teskere” olarak düzeltilmesi gerekir. Ağızlarda *dezzene*, *keşgere*, *keşgüre*, *keşkere*, *keşkerek*, *kestere*, *tesgire*, *teşkere*, *tezzere*, *tezkere* vb. biçimleri görülen bu kelime “yapılarda harç taşımaya yarayan, tahtadan yapılmış, iki kişinin taşıdığı bir çeşit araç” (DS: 3896) anlamına gelmektedir.

İstanbul’dan gelen bir fişte yer alan ve “ölü” anlamı verilen *kurukan* (DS: 3011) kelimesi kontrol edilmelidir. *Kurukan*, “mezar, mezar höyüğü” anlamını taşıyan *kurgan* kelimesini çağrıştırmaktadır. Bu verinin yazılı kaynaklardan gönderilmiş olması ihtimal dâhilindedir.

Isparta’dan gönderilen bir fişte “Senin entari hepten sarılıgt yahu!” cümlesi ile tanıklanmış olan *sarılıgt* kelimesi için yapılan “çok renkli” (DS: 3546) tanımı düzeltilmelidir. *Sarı* kelimesinden benzetme, yakınlık eki (bk. Banguoğlu 1988: 24-25; Güzel 2019a: 156) ile türetildiği anlaşılan bu kelime “sarımsı” anlamını taşıyor olmalıdır. bk. *sargut* “açık saman rengi, sarımsı” (DS: 3544), krş. *kızıktırt* “kızılımtırak, beyazla karışık kırmızı renk” (DS: 2868), *gızılgıt* “kızıla yakın renk” (DS: 2070).

DS’nin ek cildinde Kayseri’den derlendiği bildirilen *sındı (II)* için yapılan “inci” açıklaması yanlışdır (DS: 4689). Kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında çok yaygındır ve DS’deki kayıtlara göre Kayseri dışında bir yerde “inci” anlamı tespit edilmemiştir. Üstelik aynı sayfada “makas” anlamı verilen *sındı (I)* (DS: 4689) ve 10. ciltte *sındı* (DS: 3610) kelimesinin derlendiği yerler arasında Kayseri de bulunmaktadır. Hüseyin Hüsnü’nün

² *güy-* < ET *küd* - (Clouston 1972: 701).

“Kayseri Sözlüğü” adlı eserinde de kelimenin Kayseri’de “makas” anlamını taşıdığı kayıt altına alınmıştır (1934: 78). “Sındı gibi dişleri var.” cümlesindeki “makas” anlamına gelen *sındı* (< ET *sindu*, bk. Clauson 1972: 836) muhtemelen derleyici tarafından yanlış anlaşılmalı, sözlüğü düzenleyenler de bu yanlışlığı fark etmemiştir. Bu bağlamda dişlerin makasa benzetildiği açıktır. *sındı (II)* maddesinin silinmesi, örnek cümlelerin *sındı (I)*’e taşınması gerekir.

Kars’tan gönderilen *südümek* için yapılan “yemek” (DS: 3705) açıklaması da yanlıştır. *Süt* isminden türetilmiş olan bu kelimenin tanımı, “(bebek) süt emmek” biçiminde düzeltilmelidir. Kelimenin bir varyantı Kerkük ağzında da bulunmaktadır: *sücümek* “emmek” (DS: 4709).

“Uygun biçimde gelmek, sağına gelmek” şeklinde tanımlanan ve “Tölibüme gelse bu taşı kaldırıyorum” cümlesi ile tanıklanan *tölibüne gelmek* (DS: 4772) verisindeki “sağına gelmek” açıklaması yanlıştır. DS’deki *tölibüne gelmek* “sırasına gelmek, uygun gelmek” (DS: 3979). Ayrıca yanlış madde başı yapılmış olan *töl (IV)* “elverişli, uygun durum: *Tölibüne gelirse kazanırım.*” (DS: 3980) ve *tölep* “yerinde, biçimli, uygun, doğru: *Sol elimle yazı yazmak tölebime gelmez.*” (DS: 3980), maddeleri kelimenin nasıl tanımlanması gerektiğini açıkça göstermektedir.

Samsun’dan derlenmiş olan *tüğündürmek* kelimesi “bir şeyi gereğinden çok yapmak” şeklinde tanımlanmış, “Salıncağı tüğündürme, çocuk korkacak” cümlesi ile tanıklanmıştır. ET *teñ- / tün-* “havalanmak, havaya yükselmek” (Clauson 1972: 599) fiilinin türevi olan bu kelimenin yanlış tanımlanmış olduğu açıktır.

Kars’tan gönderilmiş bir fişte yer alan *zozo* kelimesi “bir maymun çeşidi” biçiminde tanımlanmıştır (DS: 4398). Bizce bu veri de yanlış tanımlanan kelimelerden biridir. Kanaatimize göre tanımda geçen *maymun*’un bir hayvan türü olduğu şüphelidir, maymunun olmadığı bir coğrafyada bir maymun türünün adının bulunması inandırıcı görünmemektedir. Kars ağzı ile ilgili çalışmalarda (Ercilasun, 1983; Olcay vd., 1998) böyle bir kelimeye tesadüf edilmemiştir. DS’deki kayıtlara göre Amasya, Tokat ve Samsun’da *maymun*, “topaç” anlamına gelmektedir. Büyük olasılıkla burada da *maymun* kelimesi “topaç” veya benzeri bir nesnenin yöresel adıdır. Derleyici, tanımlamayı yöresel bir kelime ile yapmış olmalıdır. Kelimenin ses yapısı, yansıma izlenimini vermekte, *zozo* adlandırmasının topacın dönerken çıkardığı sesle ilgili olabileceğini düşündürmektedir. Daha zayıf bir ihtimal ise adı geçen kelimenin özel ad olabilme ihtimalidir. Derleyici masal vb. bir anlatıda geçen ve bir maymunun adı olan *Zozo* kelimesini yanlış değerlendirmiş, tanımlamayı “bir maymun çeşidi” biçiminde yapmış olabilir.

DS’de yanlış tanımlanmış birçok veri bulunmaktadır. Bu verilerden bir kısmı da aşağıda açıklama yapılmadan sıralanmıştır. Bu kelimeler için verilen tanık cümleler, tanımların yanlış olduğunu çok açık göstermektedir:

ahayt: Üstünlük bildiren ünlem: *Ahayt diye bir bağırdım hepsi korkudan dağılıverdi.* (DS: 126)

aktarma (II): Tavla ve domino gibi oyunlarda kullanılan bir söz: *Oyun iki parti, bir de aktarma olur.* (DS: 163)

akur (II): ... 4. Çokluk ve yer anlamında: *Orası taş akuru (çok taşlık) bir yerdir.* (DS: 164)

allım şallım: Suçsuz görünmeye çalışan, suçsuz gibi davranan: *Allım şallım geliyor.* (DS: 225)

azberi: Çok güzel, iyi: *Şu çocuk azberi değildir.* (DS: 436)

barça: Büyük, asık: *Barça dudaklı adam.* (DS: 527)

büllü (III): Oyunlarda oyunbozan mızıkçıların resmine denir: *Fadime'nin büllüsünü çizdin mi?* (DS: 820)

dabre bıçak: Bıçağını çekip: *Dabre bıçak üstüme geliyordu.* (DS: 1316)

edük düdük (I): Şu, bu: *Evde edük düdük ne varsa topladım.* (DS: 1666)

gepirti: Birdenbire kaçmayı anlatır: *Dışarda bir gepirti oldu.* (DS: 1993)

tasitamam: Gösteriş: *Bu kız sade tasitamamdır.* (DS: 4741)

üstünbüllük: ... 2. En üste: *Yemeğimi bitireyim elmayı üstünbüllük yapacağım.* (DS: 4796)

Sonuç

Sözlük bilimi ilkeleri açısından değerlendirildiğinde Türkiye'deki en hacimli ve en önemli ağız sözlüğü olan DS'de birçok yanlışın olduğu dikkat çekmektedir. Tanımlama yanlışları, bu yanlışlar içinde önemli bir yer tutmaktadır. Bazı maddelerdeki tanımların yetersiz olduğu, bazı maddelerde de anlam belirsizliğinin söz konusu olduğu görülmektedir. Yanlış tanımlamaların en önemli sebebi derlemelerin uzman olmayan derleyiciler tarafından yapılmış olmasıdır. Derleyiciler, derledikleri metinlerde anlamını bilmedikleri kelimeleri bağlama göre yorumlamaya çalışmış, yanlış anlamlar çıkarmışlardır.

Yanlış tanımlanmış maddeler üzerine yapılan bu inceleme, ağız sözlüklerinde tanık cümlelerin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Yanlış tanımlamaların önemli bir kısmı bu tanık cümleler sayesinde belirlenmiştir. Kelimenin farklı varyantları da yanlış tanımlamaları tespit etmek hususunda önemli bir rol oynamaktadır.

Derleme Sözlüğü'nü hazırlayanlar tanık cümlelere yeterince dikkat etmedikleri, kelimelerin farklı varyantlarını tespit edemedikleri ve bu varyantları farklı madde başı olarak ele aldıkları için Sözlük'te yanlış tanımlanmış birçok madde bulunmaktadır.

Böylesine hacimli bir çalışmada bu türden hataların olması kaçınılmazdır. DS'deki eksik ve yanlışlar üzerine yapılan çalışmalar, DS'nin yeniden düzenlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- ABİK, A. D. (2010). "Derleme Sözlüğü'nde Madde Birleştirme Önerileri ve Bu Maddeler Üzerine Değerlendirmeler". *Türk Dilleri Araştırmaları*. 20: 7-34.
- AKSAN, D. (1972). "Bir Sözlük [Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VI., G Harfi]". *Türk Dili*. 254: 224-226.
- AKSAN, D. (1998). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim) 3. Cilt*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSOY, Ö. A. (1946). *Gaziantep Ağzı III*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- AKSOY, Ö. A. (1984). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2, Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- AKTUNÇ, H. (1998). *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü (Tanıklarıyla)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ATALAY, B. (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BANGUOĞLU, T. (1988). Türkçede Benzerlik Sıfatları. *TDAY-B* 1957: 13-27.
- CANPOLAT, M. (1964). "Derleme Sözlüğü I: Türk Dil Kurumu Yayınları, 211, LVI+444 s., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1963". *Türkoloji Dergisi*. 1: 183-186.
- CLAUSON, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- DEMİR, N. (2000). "Derleme Sözlüğü'nde Şimdiki Zamanla İlgili Veriler". *İlmi Araştırmalar*. 10: 19-27.
- DS: TDK (1963-1982). *Derleme Sözlüğü I-XII*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. (1983). *Kars İli Ağızları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- EREN, H. (1988). "Sırça Köşkte... (Başlangıç)". *Türk Dili*. 442: 188-207.
- EREN, H. (1990). "Sırça Köşkte... I". *Türk Dili*. 457-458: 1-68.
- EREN, H. (1992). "Sırça Köşkte... II". *Türk Dili*. 489: 161-213.
- EREN, H. (1993). "Sırça Köşkte... III". *Türk Dili*. 499: 1-82.
- EREN, H. (1995). "Sırça Köşkte... IV". *Türk Dili*. 517: 26-62.
- ERKAP, S. (1999). *Gül Dili Isparta Ağzı*. Ankara: Mina Ajans.
- GÖKTER, B. (2010). *Sözlükbilim Temelinde Türkiye'de Ağız Sözlükçülüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- GÜLENSOY, T. (1988). *Kütahya ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜZEL, F. (2019a). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Yapım Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜZEL, F. (2019b). "Derleme Sözlüğü'nde Tanımlama ve Tanıklama Yanlıları". *Bayburt Üniversitesi İTBF Dergisi*. 4: 55-70.
- Hüseyin Hüsnü (1934). *Kayseri Sözlüğü*. Kayseri: Yeni Matbaa.
- JACKSON, H. (2016). *Sözlükbilime Giriş*. (çev. M. Gürlek-E. Patat). İstanbul: Kesit Yayınları.
- KORAŞ, H. (2009). "Derleme Sözlüğü'nün Yeniden Düzenlenmesi ve Yeniden Söz Derlenmesi Hakkında". *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri* (25-30 Mart 2008, Şanlıurfa). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 459-466.
- KORKMAZ, Z. (2000). "Türkiye'de Ağız Sözlükleri". *Türk Dili*. 583: 7-14.
- OLCAY, S. vd. (1998). *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- PAÇACIOĞLU, B. (2016). *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*. Ankara: Kesit Yayınları.
- SİNAN, A. T. (2015). *Türkçenin Deyim Varlığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ŞENOL, S. (2015). *Ardanuç Ağzı*. Bursa: Rota Barışçı Matbaacılık.

- TEZCAN, S. (1991). "Türk Dil Kurumu *Yağma Hasan'ın Böreği* mi Oldu?". *Çağdaş Türk Dili*. 40: 149-156.
- TİETZE, A. (2002). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I (A-E)*. İstanbul-Wien: Simurg Yayınları.
- TOKDEMİR, H. (1993). *Artvin Yöresi Fokloru*. Ankara.
- TS: TDK (1963). *Tarama Sözlüğü I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UYGUR, C. V. (2007). *Denizli İli Ağız Sözlüğü*. Isparta: Fakülte Kitabevi.

